

Муминов Н.Г.ЎзМУ Макроиқтисодиёт кафедраси
доценти

ИҚТИСОДИЙ ТАЪЛИМНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА МАСОФАЛИ ЎҚИТИШНИНГ ЎРНИ: ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ¹

Масофали таълим² (МТ) ҳозирги кунда анъанавий усуллар ва шакллар билан бир қаторда, ўқитишнинг классик усулларини тўлдирган ҳолда таълим соҳаси мутахассисларининг эътиборларини жалб қилиб бормоқда. Таълим хизматларининг жаҳон бозорида масофали ўқитиш шакллари йилдан-йилга ўсиб бормоқда.

Агар 3-4 йил олдин масофали ўқитиш курслари борасида статистик маълумотлар асосан Европа ва АҚШ олий таълим муассасалари бўйича келтирилган бўлса, ҳозирги кунда турли мамлакатларнинг кўпчилик қисми, шу жумладан МДХ мамлакатларида ҳам, масофали ўқитишнинг турли шакллари кенг фойдаланиб бормоқдалар.

Масофали ўқитиш тизимининг ривожланиш тенденцияси компьютер ва Интернет-технологияларнинг оммавийлиги билан боғлиқ вақтинчалик ҳодиса эмас. Дунёнинг замонавий ҳолати узлуксиз касбий такомиллашувни, қўшимча таълимни ва жадал янгиланаётган махсус билимларни эгаллашни тақазо қилмоқда. Бундай интенсив тизимли таълим олишни меҳнат фаолияти билан тўлиқ банд бўлган ҳолатда биргаликда олиб бориш инсон учун жуда мушкулдир. Бундай шароитда муаммонинг ягона ечими сифатида таълим ёки малака оширишнинг масофали шакли ўрганилмоқда. Барча мамла-

катларда анъанавий таълим тизимига масофали таълимни жадал интеграциялашувининг сабаби ҳам шундадир.

Масофали таълим тизимини жаҳонда жорий этилишининг юқори суръатлари замонавий ахборот-коммуникацион технологияларнинг тараққиёти билан боғлиқдир. Ахборот алмашуви соҳасидаги ҳар бир янги ишланма таълимга ўқув жараёни доирасида ўзаро таъсир кўрсатувчи самарали шаклларни тақдим этмоқда. Таълим тизими учун мўлжалланган юқори технологияли услубларнинг йиғиндиси янги турдаги таълимни ривожини кафолатламайди. Масофали ўқитиш, ҳар қанақа анъанавий педагогик технология каби ўзининг асосида аниқ белгиланган таркибий тузилмага эга бўлиши керак. Таълим тизимига қуйидагилар кирган бўлиши шарт: таълим жараёни иштирокчилари; улар ўртасидаги муносабатларнинг қоидалари; ўқитиш, назорат қилиш, ҳисобот ва фойдаланилаётган ўқув шакллариининг йиғиндиси. Айнан таълим бошқарувининг³ самарали тизимининг мавжудлиги - масофали ўқитиш жараёнини муваффақиятли ташкил этишга имкон беради. Бу ҳолатда такомиллашган масо-

1 Мақоланинг биринчи қисми. Давоми кейинги сонларда.

2 Масофали таълим (электрон таълим, e-learning) – ўқитувчи ва тингловчи ўртасида узоқ масофа бўлган ҳолда, ахбортни алмашиш, назорат қилиш ва бошқаришнинг замонавий ахборот-коммуникацион воситаларга асосланган ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш усули.

3 **Таълимни бошқариш тизими** – ўқув жараёнини самарали ташкил этиш учун педагогик ва техник восита ва услубларнинг жамланмасидир.

фали электрон тизим - таълим учун энг зарур восита ва компонент ҳисобланади.

Масофали таълим соҳасидаги кўпчилик етакчи муассасалар ушбу таълим соҳасидаги қатор методик, услубий ва ташкилий муаммолар ва хатоликларни енгиб ўтганлар. Етакчи университетларнинг масофали курслари турли технологик платформаларга асосланади, ўзининг ташкилий ўқитиш схемаларига эга ва турли категориядаги тингловчиларга мўлжаллангандир. Уларнинг ҳар бирини муваффақияти ўқитишнинг ташкил этиши тўғри танланган стратегия билан баҳоланади.

Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра масофали ўқитиш бозорининг ҳажми 2014 йилга келиб 49.6 миллиард долларни ташкил этади. Аммо бу ўсиш маълум бир чегараларга эгадир. Масофали курслар бўйича кўп йиллик малакага эга етакчи университетларнинг тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, узоқ масофадаги курсларнинг улуши барча курсларнинг умумий ҳажмида 50%дан ошиб кетмаслиги даркордир. Ўқитишда масофали шакллар билан анъанавий шаклларни қўшиб фойдаланиб аралаш курсларни ташкил этилиши юқори самара беради. Бу усулдан фойдаланиш масофали курсларга ўқишга кирганлар ва уни тугатаётганлар ўртасидаги катта фарқни қисқартириш имконини беради. Статистик маълумотларга кўра бу фарқ аксарият ҳолларда 70%ни ташкил этади.

Жаҳонда масофали таълим бозорига энг илғор ўринни АҚШ эгаллаган: унинг зиммасига дунёдаги барча масофали таълим курсларининг асосий қисми тўғри келади. Иккинчи ўрин - қиймат кўринишида, Европа мамлакатларига тегишлидир. Аммо, яқин йилларда етакчи ўринларни Осиё ёки Шарқий Европа мамлакатлари эгаллашлари мумкин, шу ҳудудларда масофали ўқитиш ҳажмининг йиллик ўсиш суръатлари жуда юқоридир – 30%дан ошиқ.

АҚШда масофали ўқитиш. АҚШда масофали ўқитишни анча олдин бошланганлигининг самараси ҳар тўртинчи америкалик ҳеч бўлмаганда битта масофали курсни тугатганлиги билан изоҳласа бўлади.

Таълимнинг бу йўналиши мамлакат ҳукумати томонидан қўллаб-қувватланиб келинмоқда. Электрон таълим¹ учун давлат грантлари, федерал дастурлар ва кредитларнинг ривожланган тизимининг мавжудлиги кўпчилик университет ва коллежларни масофали ўқитиш бўлимлари очилишига олиб келди. Шуни қайд этиш керакки, таълим муассасалари масофали ўқитиш ҳуқуқини олишлари учун назорат қилувчи ва рухсат берувчи органлар тизимидан ўтишлари зарур. Мураккаб текширув ва таҳлиллар натижасида таълим муассасаси ўз масофали курси аккредитациясига ҳужжат оладилар.

Масофали ўқитиш соҳасида қуйидаги йирик давлат ўқув муассасалари етакчи ҳисобланадилар: Пенсильвания Университети, Мэриленд Университети, Массачусетс Университети (UMassOnline). Уларнинг ҳар бири ўртача 40 га яқин бакалавр ва магистр даражасини олиш бўйича таълим дастурларини таклиф қилишади, ушбу курсларни анъанавий шаклда ва тўлиқ масофали шаклда ўтиш мумкин.

Пенсильвания университетининг масофали ўқитиш тажрибаси алоҳида эътиборга лойиқдир. Унинг ўқитиш самарадорлиги дунёдаги энг юқорилардан биридир. Пенсильвания университетига масофали ўқитишни ташкил этиш тизими, унинг шакллари ва услублари, ривожланиш стратегияси электрон таълим бўйича барча экспертларнинг ўрганиш объекти бўлиб хизмат қилди. Унинг тажрибаси ЮНЕСКОнинг таълимда ахборот технологиялари бўйича институти мутахассислари томонидан виртуал университет концепциясини яратишда фойдаланилди.

Америка университетлари профессорлари ассоциацияси маълумотларига кўра олий мактаб ўқитувчиларининг 70%дан ошиғи ўриндошлик асосида ёки тўлиқсиз штатда ишлайдилар. Онлайн таълими² соҳасида ушбу штатдан ташқари ўқитувчиларнинг улуши сезиларли даражада юқоридир, чунки турли тижо-

1 **Электрон таълим** – масофали таълимни англатади

2 **Онлайн таълими** – Интернет ёрдамида ўқитиш, бу ибора кўпчилик ҳолларда реал воқеликда Интернет ёрдамида ўқитишни англатади.

рат ўқув марказларидаги электрон таълим бериш дастурлари ўриндошлик асосида фаолият юритишга имкон туғдиради. Аммо университетларнинг асосий штатдаги ўқитувчилари масофали курсларда ўқитишда қатнашишни ҳохламайдилар. Биринчидан, ушбу курслар учун алоҳида электрон материаллар тайёрлаш керак. Иккинчидан, штатдаги ўқитувчилар масофали курсларни ривожлантириш орқали масофали ўқитувчилар каби рақобатчиларни ривожлантираётганликларини тушуниб етдилар. Бунда шуни таъкидлаш керакки, штатда бўлмаган ўқитувчининг обрўси ва мавқеи сезиларли даражада паст бўлади. Университетлар маъмурияти фаолият юритаётган штатдаги ўқитувчиларни ўқитиш ўрнига он-лайн курсларига бу соҳада фаолият юритиш тажрибасига эга мутахассиларни таклиф қилишади. Тахмин қилинмоқдаки, яқин давр ичида ҳар бир мутахассислик бўйича фақат масофали ўқитадиган ўқитувчилар категорияси шаклланади, шу сабабдан уларнинг ижтимоий статусини ошириш бўйича чоралар кўрилмоқда.

АҚШда масофали таълим олиб боришнинг дастурий асослари (платформалари)нинг турли-туманлиги масофали таълимни бошқариш тизимида меъёрлар ва стандартларни киритиш заруратини келтириб чиқарди. Ҳозирги кунда энг машҳур ва кенг тарқалган платформаларга **Moodle** тизими ва қимматбаҳо **Blackboard** киради.

Америкалик масофали таълим соҳасидаги мутахассисларнинг фикрига кўра ўқитишда ягона технологик стандартни ишлаб чиқилиши таълимнинг электрон ресурсларининг¹ ягона бозорини яратишга имкон беради.

АҚШдаги масофали ўқитишга киритилган энг машҳур ва самарали янгилик – бу Web 2.0, кўпчилик фойдаланувчиларга Интернетда интерфаол фойдалишга имкон берувчи веб-илова². Бу ўқитувчиларнинг кўпгина блогларини яратилишига асос

1 **Ресурс, ахборот ресурси, электрон ресурс** – ўқитилаётган шахснинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун зарур бўлган ахборотни олишни самарали ташкил этилган маълумотлар жамланмаси.

2 **Веб-илова** – веб-сайт вазифаларини ечish учун тайёрланган дастурий комплекс

бўлди. Ўқитувчиларнинг блоги³ бугунги кунда ўқитувчи ва таълим олувчи ўртасидаги энг фаол таъсир кўрсатувчи шакллардан биридир. Таҳлилчилар яқин келажакда Web 2.0⁴ ёрдамида ўқитиш муҳим аҳамиятга эга бўлишини тахмин қилишмоқда.

АҚШдаги таълим муассасаларининг ҳаммаси ҳам масофали ўқитиш соҳасида муваффақиятга эришганлари йўқ. АҚШдаги масофали ўқитиш меъёрий-ҳуқуқий жиҳатдан яхши регламентлаштирилганлиги сабабли, назорат қилувчи органлар томонидан университетларга нисбатан масофали курсларга қабул қилиш, ўқитиш ва сертификатлаш қоидаларини бузганликлари учун жарималар солиш ҳолатлари вақти-вақти билан юзага келиб туради. Аккредитациядан ўтган ва реклама қилинаётган курсларни ёпилишига олиб келаётган ҳолатларга кўплаб мисоллар мавжуд. Муваффақиятсизликнинг бундай мисоллари бошқа ўқув марказлари учун намуна бўлиб хизмат қилади ва уларнинг масофали ўқитиш борасидаги фаолиятини такомиллаштиришга ундайди.

Битта тингловчини масофали ўқитиш харажатлари анъанавий ўқитишдан ўртача 15-25%га арзондир. Қийматнинг сезиларли арзонлашуви амалга ошмаяпти, чунки бу қийматнинг асосий улуши ўқитувчиларнинг иш ҳақи ва инфратузилмани сақлашга тўғри келади. Ўқитиш қийматининг пасайиши асосан ўқув аудиторияларини сақлаш зарурати йўқлигидан келиб чиқиши мумкин.

АҚШда очиқ таълим тизими жуда машҳур бўлиб бормоқда. Бу тизим барча ҳохловчиларга унинг бошланғич би-

3 **Блог** (ингл. blog, «web log», тармоқ журнали) – матнга, тасвир ёки мултимедиага эга бўлган, мунтазам равишда ёзувлар қўшиб бориладиган веб-сайт. Блогларга вақти аҳамиятга эга бўлган қисқа ёзувлар хосдир, ёзувлар тескари хронологик тартибда (охирги ёзув энг юқорида) жойлаштирилган бўлади. Хусусияти: блоглар кўпчилик ҳолларда оммабоп бўлиб, четдан келиб қўшилганларни муаллиф билан баҳслашувини (блогёзувга изоҳ беришда ёки ўзининг блогига) мумкинлигини назарда тутлади.

4 **Web 2.0** – тизимларни лойиҳалаштириш методикаси бўлиб, фойдаланувчиларни сони кўпайиши эвазига тармоқлараро муносабатлар ҳисоби ошиб бориши унинг яхшиланишига олиб келади. Web 2.0.нинг хусусияти – эълон қилинаётган материални ҳақиқийлигига интилиш орқали фойдаланувчиларни жалб этишдир.

лим даражасини текширмасдан, масофали ўқитиш асосида керакли билимларни эгаллашга имкон беради. Очиқ масофали курслар¹ тингловчига индивидуал ёндашувда, ўзига қулай суръатларда ўқиш имконини беради. Ҳозирги кунда электрон таълим иловаларини ва ҳатто университет курсининг тўлиқ пакетини (ўқув режа, маърузалар, рўйхатдан ўтиш иловалари, китобларнинг электрон вариантлари, методик қўлланмалар ва бошқ.) iPhone, планшет ПК ва бошқа шу каби воситаларда жойлаштириш имкони мавжуд. Бу эса ўз навбатида тингловчиларни том маънода мобил бўлишига олиб келади, профессорларнинг энг яхши маърузаларини эса кенгроқ аудитория кўриши ва ўрганиши мумкиндир, ва бу аудиторияни виртуал аудитория² деб аташ мумкин. Америкалик мутахассислар текин онлайн-маърузалар истемолчиларга бошқа масофали ўқитиш хизматларини сотиб олишга рағбатлантиради. Аммо ҳануз, АҚШнинг кўпгина университетлари ўз материалларини очиқ фойдаланишга жойлаштиришга ҳохишлари йўқ.

Масофали ўқитиш соҳасида катта ва узоқ муддатли тажриба бўлишига

қарамасдан, АҚШда ҳанузгача масофали услуга олинган билимлар сифати тўғрисида баҳслар давом этмоқда. Олимлар ушбу мавзуда минглаб тестлар ва изланишлар олиб боришди. Натижаларни кўрсатишича, кўпчилик ҳолларда масофали курслар ва аудиторияда ўтказилган машғулотлар натижалари орасида сезиларли фарқ йўқдир. Ҳаттоки шундай кўрсаткичлар мавжудки, масофали таълим олаётганларнинг натижалари анъанавий услуда, бевосита ўқитувчи билан таълим олаётганларникидан юқорироқдир. Бунинг сабаби, масофали курсларни кўпчилик ҳолларда мустақил ўзлаштириш қобилияти юқори бўлганлар танлайди, уларнинг ўзлаштириши ҳам масофали ўқитишда, ҳам анъанавий ўқитишда юқори бўлади.

АҚШда масофали таълим шакллари-нинг сон ва сифат жиҳатдан жадал ривожланиб бориши, аҳолининг таълим олганлигининг умумий даражасини ўсишига олиб келди, ҳамда дунёнинг турли мамлакатлари тингловчиларига американинг етакчи университетларининг дипломларини олиш имконини берди.

Адабиётлар рўйхати:

1. E-Learning Myths, Challenges, and Benefits by Jacques LeCavalier and Bill Tucker
2. Common Misconceptions about E-Learning: What Makes E-Learning Challenging? by Curt Bonk, Associate Instructor of Indiana Univ.
3. Давыдова Л.П. Организация самостоятельной работы студентов-заочников. М., 1985. 212 с.
4. Научно-аналитический обзор "Состояние и перспективы развития дистанционного образования в системе подготовки и переподготовки служащих государственного управления Российской Федерации" / Под ред. С.К.Лазаревой. НОУ "СГИ". М., 1999.
5. Тихомирова Е.И., Бердникова М.Л. Проект дистанционного центра обучения в сети Internet по информационным технологиям в экономике. Концепции и технологии дистанционного обучения по гуманитарным дисциплинам. Сборник статей. Уфа. 1999. 14 апреля.
6. www.dist-edu.ru
7. www.hse.ru
8. <http://biro.ufanet.ru>
9. <http://kampi.kcr.ru>

1 **Очиқ масофали курслар** – очиқ таълим беришда фойдаланиладиган таълим дастурлари

2 **Виртуал аудитория** – турли географик пунктлардаги тингловчилар электрон воситалар ёрдамида кўрсатма олиш учун ёки умумий бошқарув мақсадида бирлашадилар.